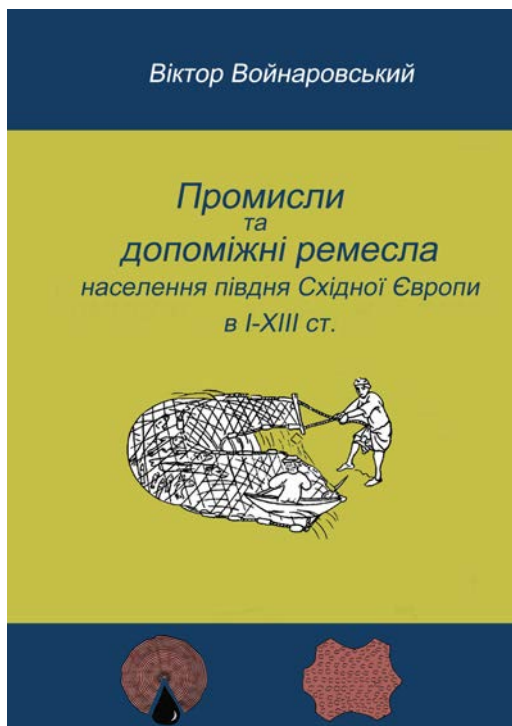

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2014. Вип. 18. С. 419–422.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ В. ПРОМИСЛИ ТА ДОПОМІЖНІ РЕМЕСЛА
НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В I–XIII СТ. (АРХЕОЛОГІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ
ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ). – Львів, 2014. – 438 с.

Невід’ємними складовими господарства і побуту давнього та середньовічного населення були допоміжні ремесла і промисли, значення та асортимент яких суттєво різнилися в середовищі багатьох етнокультурних спільнот півдня Східної Європи. Різноманіття природно-кліматичних умов, насамперед рослинного і тваринного світу, річкової мережі, корисних копалин, виступало одним із визначальних факторів у формуванні регіональної специфіки розвитку допоміжних галузей господарювання на широких просторах степів, лісостепу та зони мішаних лісів. Попри чітко виражений географічний детермінізм, етнокультурний розвиток та військово-політичні події теж залишали вагомий слід в особливостях та характері допоміжних ремесел і промислів.

Незважаючи на помітне місце цих занять у соціально-економічній сфері, писемних відомостей про їх розвиток обмаль. Ця фрагментарність компенсується відображенням допоміжних ремесел і промислів на археологічному матеріалі, на актуальність чого на монографічному рівні звернув увагу

В. Войнаровський. Дослідник порушив важливе питання вітчизняної та загалом європейської історіографії, вдало підмітивши недостатньо вивчену, але найбільш вловиму археологічно діяльність – давнє виробництво.

Тематично робота охоплює значний регіон на протязі тривалого відрізка часу – від пізньоантичної доби до розвинутого середньовіччя включно. Таким чином, автором залучаються елементи матеріальної культури багатьох археологічних культур, у значній мірі – вже історичних племен та народів. Попри доволі широкі хронологічні межі, їх обґрунтування цілком логічне і, як довів дослідник, виправдане: у давнину технологічні знання накопичувалися повільно і у вузьких хронологічних рамках непомітні; натомість розгляд технологій в умовах пізньої первісності та державності дозволяє побачити динаміку розвитку, визначити причини їх зростання і занепаду.

Структура дослідження чітка, побудована за проблемно-хронологічним принципом і відображає всю повноту порушеної проблеми.

У ході проведення історіографічного огляду В. Войнаровський здійснив статистичне опрацювання монографій, збірників праць і матеріалів конференцій, чим засвідчив незначний відсоток досліджень допоміжних ремесел та промислів (ДРП) і у певній мірі “виробничий хіатус” у вітчизняній та європейській археології.

Попри інтерпретацію (реінтерпретацію) цілої низки археологічних об’єктів, В. Войнаровський описує й аналізує значну кількість матеріалів, здобутих під час власних багаторічних розкопок на території західних областей України. Як аналогії до них використано широкий спектр артефактів ДРП з пам’яток енеоліту, епохи бронзи, ранньозалізної доби, середньовіччя та нового часу з території України, а також суміжних та віддалених територій.

Допоміжне, але водночас важливе, значення в джерельній базі роботи відведено повідомленням писемних джерел і, особливо, етнографічним даним, які дозволяють ідентифікувати відповідні об'єкти та реконструювати виробничий процес у давнину.

Автор справедливо наголошує на тому, що виробнича та ресурсна зони локалізувалися на периферії давніх селищ, в їх господарській та сировинній зоні, у зв'язку з чим виробничі об'єкти порівняно рідко попадають у межі розкопів на пам'ятках археології.

При характеристиці методологічних засад дослідження автор слушно звертає увагу на дилему, яка потребує чіткішого визначення багатьох термінів та понять, пов'язаних із давнім виробництвом: ремесло, промисел, допоміжні заняття, майстерня, робоче місце та ін. У деяких випадках навіть проблемно однозначно віднести певне заняття до категорії промислів чи ремесел. Дослідник слушно відзначає певну умовність поділу, звертаючись до думки А. Сванідзе, що деякі добувні заняття (промисли) виступають одночасно первинною стадією обробних занять (ремесел): приміром, виготовлення інвентаря й тари, вичинка шкіри, прядіння. Тобто допоміжні (підсобні) ремесла – це початкові (проміжні) етапи базових ремесел. Для уніфікації термінологічного апарату В. Войнаровський запропонував відповідні визначення допоміжних занять з їх поділом на харчові, добувні, лісові та лісохімічні. Автор також розробив визначення 3 основних рівнів спеціалізації давнього ремесла: виробнича спеціалізація, професійна спеціалізація, внутрішня спеціалізація. За рівнем організації у роботі розрізняються громадське професійне ремесло (характерне передусім для первісних суспільств) та спеціалізоване товарне ремесло. Відповідно й вибудована соціальна еволюція цих занять – від сімейних, спорадичних і неприбуткових до підсобних, регулярних і постійних, і, за сприятливих обставин, – до спеціалізованих і ринкових. Корисно, що дослідник резюмує характеристику кожного з ДРП переліком їх археологічних відповідників, акцентуючи більшу увагу на стаціонарних і меншу – на рухомих артефактах.

До харчових промислів автор відніс мисливство, рибальство та збиральництво. Безсумнівною є взаємозалежність між ними та природним середовищем, передусім сприятливим у цьому відношенні в заліснених, болотистих, передгірних районах. Також можна погодитися з В. Войнаровським, що відсоток фіксованих археологічно остеологічних матеріалів диких тварин дещо занижує справжню долю полювання та риболовлі. Засоби мисливства поділено на пастки та металеву зброю. Якщо перші можна гіпотетично реконструювати за етнографічними матеріалами, то другі є значно інформативнішими й представлені різнотиповими наконечниками стріл, списів і сулиць тощо. Інколи вдається виділити й манки. Якщо про методи рибальства можна умовно судити на основі тих же етнографічних даних, то археологічно відображені власне риболовля (грузила сітей, гачки, блешні, остроги, пешні), зберігання її продуктів (рибні ями) і, що особливо цікаво відмітив дослідник, консервація риби, зокрема сушіння та копчення у спеціальних будівлях і ямах. Не варто, очевидно, відносити панцирі раків та мушлі молюсків до іхтіологічного матеріалу й обґрунтувати їх приналежність саме до археологічних артефактів рибальства, а не, скажімо, річкового збиральництва.

Висновок автора про масове нарощування лову риби в давньоруський час підтверджується всіма видами джерел і у значній мірі пояснюється введенням тривалих християнських постів. Очевидно, що в цей час вже існувало й ставкове рибальство, оскільки такі типи водойм засвідчені археологічно, а для XIII ст. – й актовим матеріалом. Археологічно майже невловима, але засвідчена в літописі висока організація риболовного промислу в Галицькій Русі. На це вказують, приміром, згадки про галицьких рибалок у гирлі Дунаю та човнів з рибою, які пливли Дністром з Олешся [Крип'якевич, 1984, с. 78]. Опосередкованим свідченням сказаного виступають також знахідки решток промислових снастей (сіті, перемет) на віддалених від будь-яких значних водних артерій пам'ятках, наприклад Чорнівському та Недобойвському городищах у Пруто-Дністровському межиріччі [Пивоваров, 2006, с. 139–141].

Посилити доказову базу підрозділу могло б ширше залучення результатів визначення видового та кількісного складу диких тварин, їх регіональної специфіки на різних історичних

етапах. Це ж стосується збиральництва, засвідченого палеоботанічними даними [Горбаненко, 2014, с. 209–210].

При характеристиці добувних промислів В. Войнаровський розглядає добування залізної руди та її збагачення, добування глини, каменю та солі, видобування вапняку й випалення вапна. Особливо глибоко автор розробив проблематику давнього вапнярства – його археологічного виділення та інтерпретації, продукти якого використовували у будівельній справі, металургії, склоробці, санітарії, чинбарстві. На його думку, найбільш розвинутим вапнярство у I тис. н.е. було в середовищі носіїв черняхівської культури та пов'язане з кельтськими традиціями. Загалом у роботі ідентифіковано та описано цілу низку археологічних об'єктів ДРП: агломераційні теплопристрої, площадки для подрібнення й очищення збагаченої руди, ями для випалу та зберігання деревного вугілля, вапнярські печі та ями для гашення вапна, склади для зберігання обпаленої болотної руди тощо. Дослідник зазначає, що часто комплекси таких споруд виступали складовими єдиного виробничого процесу, наприклад, залізобного чи гончарного ремесла.

Чільне місце у роботі відведено солевидобутку, забезпеченого в регіоні багатою сировинною базою. Проте, якщо брикетажне виготовлення солі чітко зафіксоване археологічно східніше Карпат для трипільської [Ursulescu, 2000, р. 40, 193, 198–201] та голіградської [Крушельницька, 1993, с. 87–88, 92] культур, то, на жаль, для I–XIII ст. достовірних виробничих об'єктів невідомо (не враховуючи, звісно, давньогрецькі поліси Північного Причорномор'я). Говорити про цю галузь можемо насамперед завдяки повідомленням античних і середньовічних авторів, а також опосередкованих даних.

На особливу увагу заслуговують лісохімічні промисли: вуглярство, дігтярство й смолярство, попільництво й поташництво. Серед них – технологічно складні заняття, які в той же час забезпечені у значній мірі археологічними відповідниками, чудово виділені автором з належним обґрунтуванням. Коротко дослідником подано розвиток деяких із занять й напередодні окресленого періоду. В цьому ракурсі особливо цікавою є альтернативна гіпотеза походження та функціонального призначення зольників (попелищ) епохи пізньої бронзи – ранньозалізної доби, традиційно ідентифікованих в якості житлово-господарських або культових об'єктів. В. Войнаровський вважає, що: *“зольники (в масі) – це місця накопичення та випалу золи (імовірно, й поташу) як миючого (вилуговувального) засобу й складника розчинів для зоління шкіри”* [Войнаровський, 2002]. По-перше, кінцевий час їхнього існування приблизно збігається із заміною золи в чинбарстві на вапно як більш активного інгредієнта. По-друге, культурний шар поселень цього часу, особливо сабатинівської та Ноа культур, інтенсивно насичений розколотими тваринними кістками, які, з одного боку, свідчать про значну роль тваринництва у господарстві та, відповідно, постійного джерела шкур, а з іншого – кістковий мозок теж міг використовуватися в чинбарстві.

Окремий розділ присвячений домоміжним ремеслам та їх археологічній ідентифікації: вичинка шкіри, деревообробна справа, прядіння й ткацтво, костерізка, ливарництво. Особливо значний внесок автора в розробку першого із перелічених занять, яке вивчалось ним протягом багатьох років, в т.ч. неодноразово порохувалося й на монографічному рівні [Войнаровський, 2003; 2011; 2013]. Це, скажімо, результати досліджень таких спеціалізованих чинбарських осередків як Добринівці I на Буковині, Гряда I напоблизу Львова (пізньоримський час), Перун у Львові (пізні середньовіччя). В. Войнаровський зосереджується на стаціонарних артефактах обробки шкіри як найменш розробленій ланці цього процесу, корелюючи результати мобільними знахідками (проколки, лошила-гладильники, ковзани, праски, кушнірські ключі). Дослідник характеризує це заняття на широкому історичному тлі, в контексті соціально-економічного розвитку населення регіону на різних етапах, здійснюючи в окремих випадках палеоекономічний аналіз виробничих осередків та виділяючи три рівні його спеціалізації. Додатково залучаються дані поховального обряду та виробничих структур античних полісів.

Останній розділ праці являє собою синхронний зріз розвитку ДРП за певними історичними періодами (ранньоримський час, пізньоримський час та доба Великого

переселення народів, раннє та розвинене середньовіччя), щодо яких узагальнено особливості, рівень і значення допоміжних видів господарювання в населення півдня Східної Європи.

Підсумовують пророблене дослідження ґрунтовні та виважені висновки.

Монографічна робота В. Войнаровського є новим кроком у вітчизняній археології. Вона характеризується не тільки емпіричною складовою, а й потужними теоретико-методологічними засадами, які можуть бути використані в подальшому. Рецензована праця відображає результати багаторічних досліджень автора й заслуговує на високу оцінку.

ЛІТЕРАТУРА

Войнаровський В.

- 2002 Ще раз про зольники епохи пізньої бронзи – ранньозалізного часу: спроба реінтерпретації // ЗНТШ. – Львів. – Т. ССXLIV. – С. 179–194.
- 2003 Давнє чинбарство на території України // Археологія. – № 3. – С. 111–133.
- 2007 Чорнівка-І. Поселення IV–IX ст. на Буковині. – Чернівці. – 166 с.
- 2013 Добринівці I – чинбарський осередок черняхівської культури на Буковині. – Львів. – 176 с.
- 2014 Поташицтво як археологічний артефакт // Археологічні студії. – Київ-Чернівці. – Вип. 5. – С. 133–150.

Войнаровський В., Войнаровський А.

- 2011 Грядя І. Виробничий осередок IV ст. н.е. поблизу Львова. – Луцьк. – 184 с.

Горбаненко С.

- 2014 Палеоетноботанічні дослідження слов'янських пам'яток Буковини // Археологічні студії. – Київ-Чернівці. – Вип. 5. – С. 200–211.

Крип'якевич І.П.

- 1984 Галицько-Волинське князівство. – К. – 176 с.

Крушельницька Л.І.

- 1993 Нові пам'ятки культури Гава-Голігради // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К. – С. 56–122.

Пивоваров С.

- 2006 Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці. – 300 с.

Ursulescu N.

- 2000 Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile Est-Carpatice ale României. – Iasi. – Vol. I. – 388 p.

Микола ЛЬКІВ